

П. Павлишин,

аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корещького Національної академії наук України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблематика кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади від злочинних посягань, за скоєння яких ст. 109 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 року (далі – КК України) [1] передбачає кримінальну відповідальність, наразі є одним з основоположних завдань науки українського кримінального права в силу об'єктивних причин. Вони пов'язані з дестабілізацією політичної ситуації в Україні протягом 2013–2014 рр., анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та утворенням терористичних угруповань «ДНР» та «ЛНР» на частині території Донецької та Луганської областей з подальшою ескалацією збройного конфлікту в даних регіонах України. Злочини проти основ конституційного ладу та державної влади мали свій прояв ще за часів проголошення незалежності нашою державою 1991 року, але разом з тим можна констатувати факт впливу зазначених вище подій на статистику їх скоєння у період з 2014–2019 рр. (відповідно до щорічних звітів Генеральної прокуратури України в цілому за цей період було зареєстровано 2215 правопорушень (2014 р. – 454; 2015 р. – 418; 2016 р. – 269; 2017 р. – 393; 2018 р. – 436; 2019 р. – 252). [2]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню кримінально-правової охорони консти-

туційного ладу та державної влади приділялась значна увага у багатьох наукових роботах авторства таких вчених: С.І. Афанасенка; О.Ф. Бантишева, І.В. Діордіци, С.В. Дьякова, О.М. Костенка, В.Н. Кубальського, Л.В. Мошняги, М.А. Рубашенка, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, О.А. Чувакова, О.В. Шамари, В.М. Янка, І.О. Томчук та інших.

Водночас кримінальне право України наразі потребує проведення комплексного дослідження поняття та сутності дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади з метою утворення новітніх підходів кримінально-правової характеристики даного виду злочинів та подальшого застосування відповідних результатів у законодавчій, правоохоронній та судовій діяльності.

Формування цілей. Метою статті є окреслення важливості забезпечення кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в Україні, яке ґрунтується на огляді сучасного розуміння суттєвих ознак в рамках кримінально-правової характеристики дії, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Досягнення відповідної мети можливо на основі вирішення таких завдань: 1) дослідити сутність кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в рамках сучасної

кримінально-правової політики в Україні; 2) визначити особливості дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, в контексті чинного кримінального законодавства та доктрини кримінального права України.

Виклад основного матеріалу.

Питання кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади є одним з основних векторів реалізації сучасної кримінально-правової політики в Україні, яка охоплює всі можливі напрямки забезпечення охорони суспільних відносин в Україні, стабільності розвитку державотворчого та правотворчого процесів з урахуванням специфіки прояву злочинності у наш час.

П.Л. Фріс зазначає, що кримінально-правова політика являється свого роду особливим функціональним механізмом реалізації кримінального права України у якості галузі права та галузі юридичної науки охорони та регулювання суспільних відносин, а також забезпечення діяльності системи правоохоронних та судових органів протидії злочинності в рамках реалізацією державою охоронної функції в цілому [3, с. 17–20].

У такому випадку можна зробити висновок, що кримінально-правова охорона конституційного ладу та державної влади за своїм першочерговим змістом є складником сучасної кримінально-правової політики України, метою якої є застосування підходів та заходів щодо забезпечення охорони конституційного ладу та державної влади в рамках наявних суспільних відносин та системи протидії злочинності правоохоронних органів України.

Розділ I «Злочини проти національної безпеки України» Особливої частини КК України складається з 8 статей (ст.ст. 109-114¹), які визначають основні прояви злочинних посягань проти держави та її безпеки. Закріплення відповідної назви обумовлено тим, що національна безпека

у якості об'єкту кримінально-правової охорони містить в собі елементні ознаки необхідності захисту державності [1]. Відповідно до п. 9 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України є захищеністю державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [4]. Відповідна ієрархічна побудова кодифікованого кримінального законодавства під час його розробки та прийняття вітчизняним законодавцем постала з визнанням злочинів проти основ національної безпеки у якості найбільш небезпечних в системі протиправних дій, що обумовлено прямою загрозою державності, безпеки життя та здоров'я людини і суспільства в цілому.

На думку С.В. Дьякова, Україна є однією з таких держав сучасного світу (серед яких також Польща, Італія, Франція, Білорусь, Узбекистан та інші), які визначають першочерговість злочинів проти держави та основ її безпеки, що пояснюється функціональною взаємодією та взаємозв'язком гарантій кримінально-правової охорони основних інститутів громадянського суспільства та державної влади, без яких неможливо забезпечити реальну захищеність прав та свобод особистості у будь-якій державі [5, с. 35].

В.П. Тихий вказує, що зміст кримінально-правової охорони національної безпеки України має своє обґрунтування на ідеї існування потенційних та актуальних, внутрішніх та зовнішніх джерел небезпеки для загальних інтересів громадян, що визначає постійну потребу в їх захисті та реалізації політики суспільної безпеки у якості однієї з функціональних призначень держави, ефективність реалізації якої утворює основи суспільного спокою та стабільності розвитку громадянського суспільства [6, с. 24].

Сутність кримінально-правової охорони національної безпеки певною

мірою також визначається з необхідністю охорони прав, свобод та інтересів людини і громадянина в Україні. О.М. Костенко зазначає, що безпекова політика держави у рамках кримінального права (як галузі вітчизняного права та як галузі юридичної науки) полягає у можливості надання такого рівня безпеки людини, який буде відповідати її нормальному розвитку, узгодженості із законами людської природи, захищеності від сваволі, яка має свій прояв у вигляді злочинності [7, с. 177–182].

Аналізуючи наведені вище думки, можна прийти до висновку, що кримінально-правова охорона національної безпеки у своєму загальному розумінні ставить своєю основною метою захист наявних основ державності в Україні. Йдеться про суверенітет та незалежність держави, її територіальну цілісність та непорушність кордонів, формування та функціонування основних державних інституцій з однієї сторони, та охорону основоположних прав, свобод, інтересів людини та громадянина в Україні. Під час реалізації визначених категорій ми побачимо розвиток громадянського суспільства, поєднання загальнодержавних та особистих інтересів, результатом якого є побудова ефективної кримінально-правової політики захисту національної безпеки держави, що є однією з складових захисту основ державності в Україні.

Наразі у кримінальному праві України існує низка визначень злочинів проти основ національної безпеки. Наприклад, О.Ф. Бантишев та О.В. Шамара визначають дані злочини як суспільно небезпечні діяння, яке характеризується дією або бездіяльністю, здійсненням із прямим умислом осудною фізичною особою, що досягла віку кримінальної відповідальності посягань на державний та суспільний лад України, на її суверенітет, політичну систему, недоторканність, територіальну цілісність, обороноздатність, інформаційну

та економічну безпеку, а також на безпеку у сферах екології та воєнного озброєння [8, с. 168]. В.К. Матвійчук приводить думку, що злочини проти основ національної безпеки України є вчинені з прямим умислом та спеціальною метою, суспільно небезпечні діяння, які посягають на відносини, що виникають у сфері охорони національної безпеки України в рамках внутрішніх та зовнішніх загроз [9, с. 86]. О.А. Чуваков на основі проведеного дисертаційного дослідження приходить до висновку, що злочини проти основ національної безпеки України є передбачені кримінальним законодавством України найбільш небезпечні протиправні діяння, які спрямовані на послаблення чи піддрив суспільного ладу в Україні [10, с. 408].

Відповідні визначення мають як спільні особливості, так і власні риси. Необхідно погодитися з наведеними авторськими підходами розуміння злочинів проти основ національної безпеки України у якості особливо небезпечних для суспільства. Вважаємо, основною метою таких злочинів є нанесення шкоди наявному порядку, безпеці та поширення хаосу в суспільстві.

Ураховуючи зміст ст. 109 КК України, В.К. Матвійчук зазначає, що суспільна небезпечність дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, полягає у нанесенні істотної шкоди та наявності завдання загрози суспільним відносинам, які забезпечують умови охорони конституційного ладу та державної влади [11, с. 29].

На нашу думку, відповідне розуміння завдання ст. 109 КК України засновано на розумінні першочергової ролі безпосередньої кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в Україні. Відповідне наводить на висновок, що за своєю сутністю вказана норма КК України є кримінально-правовою гарантією як захисту конституційного ладу та державної влади в Україні від прояву злочинних посягань, так

і основою реалізації кримінально-правової охорони.

Конституційний лад та державна влада наразі не мають чіткого нормативного визначення ні в Конституції України, ні у ряді інших законодавчих актів. Їх сутність вказується у нормах Основного Закону (насамперед ч. 2 ст. 5 та ч. 3 ст. 5 Конституції України), які виражають основи державності в Україні та закріплюють базові елементи суспільно-політичного устрою [12].

Варто пам'ятати, що відповідно до Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р. зазначається, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією, або змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону в порядку, встановленому його розділом XIII, водночас узурпація державної влади є неконституційне або незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями [13].

Як бачимо, відсутність єдиного законодавчого визначення категорії «конституційний лад» та «державна влада» породжує складність для їх аналізу у рамках кримінально-правових досліджень, а також у практичному застосуванні кримінального законодавства кваліфікуючи злочини проти основ конституційного ладу та державної влади. Відповідне змушує застосувати загальнотеоретичні визначення конституційного ладу та державної влади у якості юридичних категорій, а також особливості їх сутності як об'єктів кримінально-правової охорони та злочинного посягання в рамках кримінального права України.

Серед загальнотеоретичних визначень можна навести думку М.В. Савчина, який розуміє конституційний лад як політичну та соціальну інтеграцію демократичного суспіль-

ства та публічної влади виключно на засадах верховенства права, солідарності (громадянської злагоди) та справедливості з метою забезпечення загального блага (балансу приватних та публічних інтересів) [14, с. 206]. Щодо визначення державної влади, то можна навести її тлумачення П.М. Рабіновича, під яким державну владу необхідно розуміти як вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території [15, с. 82–86].

На нашу думку, розуміння конституційного ладу та державної влади в аспекті кримінально-правової науки представлено у коментарях авторства М.І. Хавронюка до ст. 109 КК України, відповідно до яких конституційний лад – встановлені Конституцією основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні, складовими частинами яких є суверенітет держави, форма правління, державний устрій та державний режим, а державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють владу глави держави, законодавчу, виконавчу, судову влади, а також органи місцевого самоврядування та деякі інші органи, які не належать до трьох гілок влади [16, с. 27].

Важливо вказати на головну рису вищезгаданої норми, яка встановлює охорону конституційного ладу та державної влади шляхом криміналізації будь-яких форм незаконного та злочинного посягання на відповідні основоположні засади державності в Україні. На нашу думку, у рамках чинного кримінального законодавства та в рамках доктринальних підходів кримінального права України дії, передбачені ст. 109 КК України, необхідно розуміти як суспільно небезпечний злочин проти основ національної безпеки України, умисного

характеру та основною прямою метою якого є завдання непоправної шкоди наявному конституційному ладу та державній владі шляхом закликів до насильства або таких дій, які ведуть до їх зміни в антиконституційний та незаконний способи.

Надаючи оцінку ст. 109 КК України, нами було встановлено, що дана норма є однією з основних серед тих, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. У практичній площині, аналізуючи судову практику у вищезгаданій статті, необхідно звернути увагу, як трансформувалися дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу. У технологічному світі саме через соціальні мережі поширюється інформація, яка зачіпає національну безпеку України. Наслідком можна побачити лише 54 обвинувальні вироби, які набули законної сили в період з 2014 по 2018 роки.

Вважаємо за необхідне розглянути єдність відповідної системи злочинів, а також можливе включення інших кваліфікаційних складів злочинних діянь, пояснюючи специфікою та динамікою реалізації злочинної мети. В деяких випадках вченими пропонується визначити їх характеристику у якості злочинів проти державного суверенітету України.

Таку ідею пропонує В.Н. Кубальський, відносячи до дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність та недоторканість України (ст. 110 КК України), планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), а також інші у якості їх особливої суспільної небезпеки, що пов'язане з утворенням безпосередньої загрози існуванню України як незалежної (суверенної) держави в межах її загально визначених кордонів [17, с. 371].

Досить схожий підхід можна прослідкувати в пропозиції М.А. Рубашенка вважати ст. 109 та ст. 110 КК України основними нормами кримінального законодавства, які передбачають охорону народного суверенітету, оскільки саме ними забезпечується дотримання положень ст. 5 та ст. 73 Конституції України, що сукупно становлять собою правові засади народного суверенітету України [18, с. 109].

На нашу думку, запропоновані вище підходи класифікації злочинів вказують на існування взаємодії кримінально-правових норм в Україні, що виражається у поєднанні конкретних об'єктів злочинів, серед яких є конституційний лад та державна влада, а також застосування способів реалізації злочинності, які становлять безпосередню загрозу здоров'ю та життю населення. Необхідність поєднання складів злочинів пов'язана також з тим, що нерідко залежно від поставленої мети суб'єкти скоєння дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади в Україні, можуть скоювати посадові, військові злочини, злочини проти громадського порядку та людяності. Важливість поєднання кваліфікаційних складів злочину впливає на результат діяльності правоохоронних та судових органів в Україні, які в ході здійснення покладених повноважень розслідування та судового розгляду конкретної справи утворюють унікальну для нашого часу практику реалізації кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в Україні.

Щодо правового вдосконалення, то І.О. Томчук пропонує змінити поняття «насильницької» зміни конституційного ладу України чи «захоплення» державної влади в Україні на незаконну зміну конституційного ладу чи незаконне здобуття державної влади в Україні, вносячи відповідні зміни до ч. 1 ст. 109 КК України та назви статті «Дії, спрямовані

на незаконну зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади». На думку дослідниці, також необхідно доповнити ч. 1 ст. 109 КК України словами «...а також незаконне утримання державної влади посадовою особою, що є представником влади, у разі закінчення строку дії її повноважень» [19, с. 193].

Погоджуємось з вищезгаданою пропозицією, адже вона виконує превентивну функцію для недопущення незаконного утримання влади та сприяє розвитку демократії.

На думку І.В. Діордіци, є необхідність законодавчого уточнення положень ч. 1 ст. 109 КК України, оскільки зміни конституційного ладу можуть проходити у ненасильницький спосіб, але з порушенням Конституції та законів України. Терміни «повалення конституційного ладу» або «захоплення державної влади» в рамках відповідної кримінально-правової норми завжди передбачають насильницький характер чи погрозу його застосування [20, с. 75].

Вважаємо за необхідне погодитися з В.М. Янко, що внесення змін до ст. 109 КК України, які ґрунтуються на конкретизації кримінально-правової норми з метою мінімізації правового зловживання та законодавчої систематизації кваліфікації відповідних злочинів, пов'язані з необхідністю встановлення чіткості та зрозумілості кримінально-правового законодавства та ефективного відновлення правопорядку [21, с. 147].

Таким чином, на підставі аналізу засад кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в Україні можна зробити

ВИСНОВКИ.

Вітчизняне кримінальне право визначає забезпечення охорони конституційного устрою від злочинних посягань одним з основних завдань реалізації кримінально-правової політики в Україні. Конституційний лад та державна влада у такому випадку розглядаються як ключові об'єкти протидії будь-яким проявам

злочинного посягання у зв'язку з встановленням виключного порядку їх зміни, який передбачається нормами Конституції та законодавством України, забезпечуючи стабільність їх розвитку у якості засад розбудови демократичної правової держави та громадянського суспільства.

У свою чергу, закріплення кримінальної відповідальності за дії, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, згідно із чинною редакцією ч. 1 та ч. 2 ст. 109 КК України не охоплює всі можливі варіації прояву злочинності проти основ конституційного ладу та державної влади в Україні. На нашу думку, диспозиції зазначених частин відповідної норми кримінального законодавства у такому випадку повинні мати такий вигляд до ч. 1 ст. 109 КК України: «Дії, вчинені з метою зміни в антиконституційний та незаконний спосіб конституційного ладу, чи насильницьке його повалення або захоплення державної влади...» та диспозицію ч. 2 ст. 109 КК України: «Публічні заклики до зміни в антиконституційний та незаконний спосіб конституційного ладу, чи насильницьке його повалення або захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами відповідного змісту до вчинення таких дій...» [22, с. 280].

Наведений підхід законодавчого вдосконалення ст. 109 КК України заснований на поєднанні теоретичних підходів науки кримінального права в Україні щодо охорони конституційного ладу та державної влади в рамках реалізації кримінально-правової політики з урахуванням стану криміногенної та безпекової ситуації в Україні за останні роки.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади України як складової частини сучасної кримінально-правової політики. Визначено, що сучасна кримінально-правова політика України та її реалізація залежить від впливу

об'єктивних чинників, вдосконалення якої повинно засновуватися на розумінні її основних векторів, серед яких кримінально-правова охорона конституційного ладу та державної влади посідає першочергове місце.

На основі наведених наукових концепцій проаналізовано сутність злочинів проти основ національної безпеки України у вітчизняному кримінальному праві та визначено роль, місце злочинів, основною метою яких є посягання на конституційний лад та державну владу. Визначено основні умови, які впливають на розуміння відповідних видів злочинів у рамках злочинності проти основ національної безпеки України в аспекті їх кримінально-правової характеристики та особливості взаємодії з передбаченими чинним кримінальним законодавством України.

Доведено, що кримінально-правова охорона конституційного ладу та державної влади є основною складовою частиною реалізації сучасної кримінально-правової політики України, та визначено місце ст. 109 КК України в як кримінально-правової гарантії охорони конституційного ладу та державної влади в Україні. Представлено авторське розуміння дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади в Україні.

У висновках обґрунтовано основоположну роль кримінально-правової охорони конституційного ладу та державної влади в Україні та представлені шляхи вдосконалення ст. 109 КК України.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, конституційний лад, державна влада.

Pavlyshyn P. Criminal legal protection of the constitutional system and state power in the system of the criminal legal policy of Ukraine

The article is devoted to the study of criminal law protection of

the constitutional order and state power in Ukraine as a component of modern criminal legal policy of Ukraine. It is determined that the modern criminal law policy of Ukraine and its implementation depends on the influence of objective factors, the improvement of which should be based on understanding its main vectors, among which the criminal law protection of the constitutional order and state power is currently paramount.

Based on the existing scientific concepts, the essence of crimes against the foundations of national security of Ukraine in domestic criminal law is analyzed and the role and place of crimes, the main purpose of which is to encroach on the constitutional order and state power, is determined. The main conditions that affect the understanding of the relevant types of crimes in the framework of crime against the foundations of national security of Ukraine in terms of their criminal characteristics and features of interaction with the current criminal legislation of Ukraine.

It is proved that the criminal law protection of the constitutional order and state power is the main component of the implementation of the modern criminal law policy of Ukraine and the place of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine as a criminal-legal guarantee of protection of the constitutional order and state power in Ukraine. The author's understanding of actions aimed at forcible change or overthrow of the constitutional order or the seizure of state power in Ukraine is presented.

In the framework of the study of criminal law protection of the constitutional order and state power in Ukraine, attention is paid to the peculiarities of understanding the categories constitutional order and state power in the aspect of science of criminal law of Ukraine. authorities. The conclusions substantiate the fundamental role of criminal law protection of the constitutional order

and state power in Ukraine and present ways to improve Article 109 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: the criminal law protection; the constitutional order; the state power.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25, ст. 131.

2. Про зареєстровані кримінальні провадження та результати їх досудового розслідування (2014–2019 рр.) Статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: https://old.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (дата звернення : 16.01.2020).

3. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : автореф...дис. канд. юрид. наук. Київ : Нац. акад. внут. справ, 2005. 39 с.

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018, № 31. ст. 241.

5. Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовное-правовое и криминологическое исследование. Санкт-Петербург : Юрид. центр. Пресс, 2009. 320 с. С. 35.

6. Тихий В.П. Вибрані праці конституційного і кримінального права. Харків : Право, 2017. 848 с. С. 24.

7. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с. С. 177–182.

8. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с. С. 168.

9. Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. Юридична наука. 2013. № 9. С. 80–87.

10. Чуваков О.А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України : дис. ... док-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 467 с. С. 408.

11. Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2

ст. 109 КК України. Юридична наука. 2013. № 12. С. 28–43.

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005. Голос України. 2005. № 209.

14. Савчин М.В. Конституційне право України : підручник / від. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. Київ : Правова єдність, 2009. 1008 с. С. 206.

15. Рабінович П.М. Державна влада. Юридична енциклопедія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка та ін. : в 6 т. Київ : Укр. енциклопедія, 1997. Т. 2. С. 82–86.

16. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за заг. ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ : «ВД Дакор», 2013. 786 с. С. 27.

17. Кубальський В.Н. Кримінально-правова охорона основ державного суверенітету за законодавством зарубіжних країн. Правова держава. 2016. № 26. С. 368–376. С. 371.

18. Рубащенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України : дис. ... кан-та юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 245 с. С. 109.

19. Томчук І.О. Порівняльно-правова характеристика відповідальності за злочини проти національної безпеки за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством. Право і суспільство. 2015. № 4(3). С. 189–194. С. 193.

20. Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 215 с. С. 75.

21. Янко В.М. Деякі проблемні аспекти встановлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 109 КК. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2018. 2(82). С. 139–150.

22. Павлишин П.О. Злочин, передбачений ст. 109 КК України: проблеми вдосконалення законодавства. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції. Львівський державний університет внутрішніх справ 6 листопада 2020 року С. 276–280, 396.

